

POJĘCIE „TERENU KANONICZNEGO” WE WSPÓŁCZESNEJ EKLEZJOLOGII PRAWOSŁAWNEJ

Kościół prawosławny, realizując swe powołanie i misję, we współczesnym świecie spotyka się z coraz to nowymi świeckimi ideami, nowym laickim światopoglądem i zsekularyzowanym systemem wartości. Niezależnie od realiów świata, zmiennych, ulegających ciągłemu przetworzeniu, zarówno misja, jak i natura Kościoła pozostaje niezmienna. Celem Kościoła jest prowadzenie wiernych drogą ku zbawieniu, drogą do Królestwa Niebiańskiego. Ten niezmienny cel, na przestrzeni dziejów, był i jest realizowany różnymi środkami – zgodnie z ziemskimi uwarunkowaniami. Misja Kościoła była realizowana w inny sposób w okresie rzymskich prześladowań, w inny – w epoce bizantyńskiej świetności, inne metody były skuteczne w czasie uzależnienia Kościoła od Imperium Otomańskiego, inne w okresie rosyjskiego komunizmu.

Eklezjologia prawosławna ukazuje nam niezmienną naturę Kościoła, zadania stojące przed mistyczną wspólnotą oraz podstawy organizacyjne struktur kościelnych. Współcześnie w Prawosławiu możemy zaobserwować rozwój nowych idei eklezjalnych, skupiających się na reorganizacji struktur kościelnych, proponowaniu nowych środków dla realizacji misji Kościoła bądź też usankcjonowaniu dotychczas poza-eklezjalnych koncepcji (m.in. współczesna koncepcja „diaspory”). Tematem niniejszej pracy będzie jedna z nowych idei eklezjalnych, kryjąca się pod istniejącym wcześniej pojęciem „terenu kanonicznego”.

Znaczenie „terenu kanonicznego” w pierwszych wiekach chrześcijaństwa.

Termin ten w pierwotnym znaczeniu używany był rzadko i oznaczał ściśle zdefiniowany obszar określonej struktury eklezjalnej – diecezji bądź Kościoła lokalnego. Źródłem charakterystyki pierwotnego znaczenia pojęcia „teren kanoniczny”, są postanowienia I Soboru Powszechnego, podkreślające autonomiczność struktur kościelnych, ich niezależność od są-

siednich jednostek oraz wiążące teren geograficzny z władzą biskupią, nienaruszalną przez hierarchię innych jurysdykcji.

Zgodnie z eklezjologią eucharystyczną, Kościół lokalny wyraża całą istotę Kościoła, czyli *de facto* jest Kościołem powszechnym. Każdy Kościół lokalny, przebywający w *komunii* z pozostałymi Kościołami lokalnymi, jest jedynym Ciałem Chrystusa. Wspólnota wiernych, którym przewodniczy biskup, który znajduje się w łączności i jedności z pozostałymi biskupami – to zawsze Kościół lokalny, w którym nie ma żadnej nie-pełni.¹

Kościół lokalny oparte były na systemie metropolitalnym, stworzonym na podstawie istniejących struktur eklezjalnych.² W Kościele pierwszych wieków każde miasto posiadało własnego biskupa, który przewodniczył Zgromadzeniu Eucharystycznemu i był pasterzem, odpowiedzialnym za wiernych we wszystkich aspektach ich życia. Biskup zasiadał na katedrze nawet w małych miasteczkach i wsiach (pełniący tam posługę biskupią nosił nazwę – *choreopiskop*). Każdy z nich posiadał własny episkopalny rejon, nad którym sprawował kościelną pieczę. Ich zakres jurysdykcji był niezależny od władzy biskupa miejskiego.³

Lokalne Kościoły były tworzone w oparciu o geograficzny zasięg danej wspólnoty. Zgodnie z systemem metropolitalnym granice jurysdykcyjne odpowiadały granicom państwowym. Ta zasada, oparta na fundamencie geograficznym, wymagała przy jakichkolwiek zmianach granic politycznych, korekty granic administracyjnych struktur kościelnych.

Model metropolitalny podkreślał eklezjalną zasadę „jedno miasto – jeden biskup – jeden Kościół”.⁴ Zasada przypisywała biskupowi określony

¹ W. Сурин, Kurs cerkownogo prawa, Klin, 2002, s. 261; Zob. również: Василий (Кривошеин), *Кафоличность и церковный строй. Замечания к докладу С.С. Верховского*, [w:] *Церковь Владыки Василия (Кривошеина)*, Нижний Новгород, 2004, s. 246-257.

² Zob. m. in.: Hilarion (Alfeyev), biskup, „One city—one bishop—one Church”. *The Principle of Canonical Territory and the Appearance of “Parallel Hierarchies”*, w: *Europaica Bulletin*, 84 - 23.01.2006.

³ Pantelejmon (Rodopoulos), metropolita., *Territorial Jurisdiction According to Orthodox Canon Law. The Phenomenon of Ethnophyletism in Recent Years*, Budapeszt, 2001, [online] Ecumenical Patriarchate [dostęp 16.01.2007] Dostępny w Internecie: [1] <http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=en&id=287&tla=en> [2] <http://62.103.158.100/~ec-patr/Canon/Territorial.htm>

⁴ Zob. m.in.: Hilarion (Alfeyev), biskup, „One city—one bishop—one Church”. *The Principle of Canonical Territory and the Appearance of “Parallel Hierarchies”*, w: *Europaica Bulletin*, 84 - 23.01.2006.

teren administracyjny. Zgodnie z tą zasadą, Kościół ściśle przestrzegał nie-naruszalność tych terenów, niezależność od sąsiednich metropolii, a przepisy prawa kanonicznego, w postaci decyzji Soboru Apostolskiego i postanowień soborów powszechnych, surowo zakazywały jakichkolwiek zakłóceń tejże zasady. Teren objęty władzą jednego biskupa, opisywany jest w postanowieniach Soboru Apostolskiego, jako autonomiczna jednostka administracyjna, samodzielna struktura niezależna od zewnętrznej władzy.⁵

Taki stan, zgodny z przyjętą zasadą eklezjalną, powszechny był w czasach Bizancjum. W czasie reformy cesarza Dioklecjana (IV w.), struktura kościelna została dopasowana do administracyjnego podziału Imperium. W ten sposób praktycznie realizowała się zasada, unikająca połączenia jurysdykcji biskupa, z podziałem etnicznym.

Adaptacja granic politycznych przez struktury diecezjalne, nie niosła żadnych konotacji narodowościowych. Zwierzchni biskup na swym kanonicznym terenie, stał na czele jurysdykcji, otwartej na wszystkich mieszkańców tego terenu, niezależnie od narodowości – w mistycznym Ciele Chrystusowym jednoczył i rzymskich obywateli i niewolników, klasy wyższe i plebs.

Współczesna modyfikacja pojęcia „terenu kanonicznego”

Współcześnie coraz powszechniejsze staje się jednak pojęcie „terenu kanonicznego”, które po dokładniejszej analizie ukazują, iż zawiera w sobie znacznie szerszą definicję, niż „bizantyński pierwowzór”, tj. określenie geograficznego terytorium metropolii.⁶ We współczesnych wypowiedziach hierarchów, teologów i innych ludzi Kościoła często pojawia się fraza „teren kanoniczny” (najczęściej w formie: „rosyjski teren kanoniczny”). Pojęcie to przytaczane jest jako argument przy okazji trzech

⁵ Por.: Ap 14 (biskup nie może opuszczać swej diecezji i odwiedzać sąsiednie metropolie bez zgody urzędujących tam biskupów), Ap 34 (biskup sprawuje władzę jedynie na terenie własnej jurysdykcji), Ap 35 (biskup nie może wyświęcać kapłanów poza własną diecezją), Ap 16 (ekskomunika nałożona przez biskupa nie może być zdjęta przez innych biskupów) i par.

⁶ Zob. J. Buciora Jarosław, *Canonical Territory of the Moscow Patriarchate. An analysis of contemporary Russian orthodox thought*, [online] Religious Information Service of Ukraine [dostęp 15.08.2006] Dostępny w Internecie: <http://www.risu.org.ua/eng/religion.and.society>, s. 1.

kwestii: [1] misyjnej aktywności Kościoła katolickiego w Rosji, [2] administracyjnych i jurysdykcyjnych granic Kościołów lokalnych oraz [3] problemów z uniezależnianiem się lokalnych wspólnot i nadawania autonomii czy autokefalii. Pojęciem „terenu kanonicznego” często określa się narody, czy ziemie, które **powinny** bądź **muszą** przynależeć do określonej jurysdykcji – i to bez względu na aktualną sytuację polityczną. Pojęcie dotyka nie tylko wrażliwego tematu eklezjalnej poprawności, lecz niesie również polityczne i ideologiczne skutki.

Termin „teren kanoniczny” wskazuje na swoje eklezjalne znaczenie. Składa się z dwóch słów: „kanoniczności” określającej zgodność idei z soborowymi postanowieniami Kościoła oraz „terenu” – sedna idei, nakładającej ograniczenie terytorialne dla określonego Kościoła lokalnego, wyznaczające granice administracyjne. Pojęcie „terenu kanonicznego” skupia się na porządku eklezjalnym, dotyczy sfery administracyjnej w Kościele. Jest to więc pojęcie o charakterze praktycznym, nie zaś dogmatycznym, a jego głównym celem jest usprawnienie funkcjonowania Kościoła, zapewnienie klarownego podziału jurysdykcyjnego i zabezpieczenie przed administracyjną anarchią i chaosem.

Termin „teren kanoniczny” implikuje istnienie więcej niż jednego „terenu” – pośrednio określa więc stosunki pomiędzy różnymi „kanonicznymi terenami”, czyli, de facto, określa pewne formy kooperacji i zależności pomiędzy Kościołami lokalnymi.

Szukając genezy pojęcia należy zanalizować, czy i w jakiej formie funkcjonowało ono w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. W okresie apostołskim określono zakres misji chrystianizacyjnej. Nadrzędną prerogatywą stały się słowa Chrystusa: „*Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody...*” (Mt 28, 19), charakteryzujące uniwersalne posłannictwo apostołów. Pierwsze wieki to próba realizacji nakazu Jezusa Chrystusa i konsekwentny rozwój Kościoła w oparciu o te przykazanie. W wyniku sporu apostołów Piotra i Pawła o przyjmowanie pogan do wspólnoty wiernych, ujawnia się zasada, iż Chrześcijaństwo nie może być ograniczone do jakiegokolwiek grupy społecznej, czy nacji. Konsekwencją tej idei jest rozwój eklezjologii uniwersalnej, która otwiera Kościół dla wszystkich. Jednocześnie, wypracowane zostają pierwsze zasady jurysdykcyjne, usprawniające misję apostołską oraz zapewniające opiekę duszpasterską nad wszystkimi wspólnotami.

Dzieje Apostolskie ukazują, iż apostołowie i ich uczniowie wyruszyli do różnych prowincji i miast, by głosić Ewangelię. Głosząc Słowo Boże

i realizując misję chrystianizacyjną, tworzyli stałe wspólnoty wiernych, zaczątki przyszłych Kościołów lokalnych. Każda ze wspólnot pozostawała w łączności z pozostałymi, spełniając swe powołanie na własnym terenie. Teren wspólnoty ograniczał się do miasta i okolicznych terenów, a spojony był pasterzem – biskupem. Właśnie biskup, apostołski sukcesor, stanowił żywe świadectwo tożsamości wspólnoty. Wspólnota funkcjonowała jako część uniwersalnego, powszechnego organizmu jedynie wtedy, gdy na jej czele stał kanoniczny biskup. Ta zasada eklezjalna stanowi fundament systemu metropolitalnego. Zgodnie z tymże systemem, wspólnota posiadająca biskupa, o ile trwa w łączności i jedności z pozostałymi wspólnotami, tworzy Kościół w pełni – późniejszy Kościół lokalny – całkowicie autokefaliczny organizm. Na tym etapie „teren kanoniczny” oznaczać może teren zwierzchniej władzy biskupa, ograniczonej terenem diecezji, czyli geograficznymi granicami prowincji.

Wraz z rozwojem chrześcijaństwa, wspólnoty powiększały się. W miastach pojawiały się nowe parafie. Pod koniec III wieku rozpoczął się również okres tworzenia parafii wiejskich. Wszystkie one skupiały się jednak wokół jednego biskupa miasta. Tym samym biskup skupiał pod swoim zwierzchnictwem parafie swego miasta i okolicznych wsi. W ten sposób powstawał teren, nad którym miejski biskup spełniał zwierzchnią władzę. W wyniku dalszego rozwoju wspólnota była rozszerzana o sąsiadujące miasta, dla których naznaczani byli biskupi. Eklezjalna zasada stanowiła, iż zwierzchnim biskupem takiej wspólnoty był biskup największego miasta, tj. w praktyce biskup stolicy prowincji, do IV wieku nazywany metropolitą. Ponieważ granicą metropolii były granice prowincji, teren kanoniczny wspólnoty kościelnej również pokrywał się z granicami prowincji. W ten sposób teren kanoniczny był definiowany poprzez podział polityczny. Analizując kościelne przepisy prawne pierwszych wieków, odnajdujemy wiele kanonów potwierdzających budowę struktur kościelnych w oparciu o zasadę metropolitalną. Wiele miejsca w kościelnych prawach poświęcono administracyjnej niezawisłości tychże metropolii, nienaruszalności terenu metropolii przez inne wspólnoty. Ponadto, kanony ustanawiały zależność hierarchiczną biskupów i wspólnot parafialnych od podziału geopolitycznego imperium.⁷

⁷ Por. m.in. 9 kanon Soboru Antiocheńskiego oraz Ap 14, 16, 34, 35; I. 4, 6, 7; II. 2, 3; III. 8; Trul. 36, 39.

W wyniku dalszego rozwoju Chrześcijaństwa, znaczenie niektórych metropolii rosło. Wpływ na taką sytuację miał kulturalny i polityczny rozwój prowincji. W IV wieku pojawiła się tendencja do jednoczenia małych wspólnot, z największą metropolią regionu. W ten sposób powstawały pierwsze patriarchaty, skupiające w sobie znaczącą metropolię oraz mniejsze wspólnoty lokalne. W tej sytuacji teren patriarchatu obejmował już więcej niż jedną prowincję. Były to jednak wspólnoty sąsiadujące, które niezależnie od narodowości swych wiernych, skupiały się wokół zwierzchnika – późniejszego patriarchy.

Teren otoczony opieką pasterską patriarchów, czy metropolitów, był zawsze wspólnotą, bądź sumą określonych wspólnot, złączonych w określonym momencie historycznym. Jednoczenie się wspólnot lokalnych odbywało się w różnych rejonach w różnym okresie. Jeśli mówić więc o jakimkolwiek terenie przypisanym do późniejszego Kościoła lokalnego – patriarchatu, należy podkreślić, iż nie był on ustalony jednorazowo, lecz wielokrotnie ulegał zmianom. Teren zwierzchniej władzy biskupa, był adoptowany do aktualnej sytuacji wspólnot: gdy wspólnota w określonym rejonie była zagrożona (czy to wewnątrz przez np. herezje, czy zewnątrz przez zagrożenia polityczne), stawała się diecezją silniejszej wspólnoty, która potrafiła utrzymać wspólnotę i kierować nią. Skoro jurysdykcyjny teren ulegał zmianom, nie możemy mówić o istnieniu „terenu kanonicznego”, jako ściśle określonego terytorium. Jurysdykcyjne granice ulegały modyfikacjom, co w ramach zachowanych zasad eklezjalnych, w ramach ustanowionego porządku, było i jest dopuszczalne. Gdy teren prowincji ulegał podziałom, szedł za tym jurysdykcyjny podział wspólnoty.

Współcześnie termin „teren kanoniczny” niezwykle często przywoływany jest przez Patriarchat Moskiewski. Z problemem „terenu kanonicznego” w Kościele prawosławnym, możemy natknąć się w zasadzie tylko wtedy, gdy mówi się o „rosyjskim terenie kanonicznym”, bądź o „terenie kanonicznym Patriarchatu Moskiewskiego”. W swej analizie teorii „terenu kanonicznego” ks. dr Buciora charakteryzuje ją jako gwałtownie rozwijającą się ideę, zrodzoną po upadku Związku Radzieckiego, o podłożu strategicznym, politycznym i ideologicznym.⁸

⁸ Zob. J. Buciora Jarosław, *Canonical Territory of the Moscow Patriarchate. An analysis of contemporary Russian orthodox thought*, [online] Religious Information Service of Ukraine [dostęp 15.08.2006] Dostępny w Internecie: <http://www.risu.org.ua/eng/religion.and.society>, s. 1.

Powstanie idei „rosyjskiego terenu kanonicznego” jest związane z osobą metropolity Jana (Sniczewa). On jako pierwszy scharakteryzował określone terytorium, jako bezsporny i bezwarunkowy obszar administracyjny Patriarchatu Moskiewskiego.⁹ „W określonych kręgach politycznych analityków współczesnej Rosji, teoria ‘terenu kanonicznego Patriarchatu Moskiewskiego’ jest również znana pod nazwą ‘Doktryny Metropolity Jana’”.¹⁰

Współcześnie określenie „rosyjski teren kanoniczny” określa obszar, który przez pewne względy: historyczne, kulturalne, językowe, narodowe; uznaje się za nierozzerwalne z Moskiewskim Patriarchatem. Termin ten klasyfikuje pewien geograficzny obszar jako „**prawnie**” przynależący do jurysdykcji rosyjskiego patriarchy. Fakt ten podkreślany jest w statusie Patriarchatu Moskiewskiego, zatwierdzonym 16 sierpnia 2000 roku, przez Sobór Biskupów Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego: „Юрисдикция Русской Православной Церкви простирается на лиц православного исповедания, проживающих на канонической территории Русской Православной Церкви: в России, Украине, Белоруссии, Молдавии, Азербайджане, Казахстане, Киргизии, Латвии, Литве, Таджикистане, Туркмении, Узбекистане, Эстонии, а также на добровольно входящих в нее православных, проживающих в других странах”.¹¹ W powyższym dokumencie¹² określenie „teren kanoniczny” określa obszar Kościoła lokalnego wyrastający poza obszar jednego państwa. Termin „rosyjski teren kanoniczny” powstał nie w oparciu o geopolityczną zasadę eklezjalną, lecz na podstawie następujących zasad:

- a) historycznej
- b) etnicznej
- c) misyjnej
- d) pastoralnej.

⁹ Por. J. Buciora Jaroslaw, *Canonical Territory of the Moscow Patriarchate. An analysis of contemporary Russian orthodox thought*, [online] Religious Information Service of Ukraine [dostęp 15.08.2006] Dostępny w Internecie: <http://www.risu.org.ua/eng/religion.and.society>, s. 8.

¹⁰ *Tamże*, s. 8.

¹¹ *Устав Русской Православной Церкви*, I, 3, [online] Служба коммуникации Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата [dostęp 2.01.2007] Dostępny w Internecie: <http://www.mospat.ru/index.php?mid=162>.

¹² Tożsame stwierdzenie odnajdziemy również w zatwierdzonym 18.06.1988 roku, przez Sobór Lokalny Patriarchatu Moskiewskiego, Statusie o kierowaniu Kościołem Prawo-

Według zasady historycznej „teren kanoniczny” obejmuje wszelkie tereny należące do Imperium Rosyjskiego, według zasady etnicznej – obejmuje wiernych narodowości rosyjskiej (więc równie dobrze „teren kanoniczny” może być rozciągnięty na wspólnoty diasporalne w innych krajach!), według zasady misyjnej – rozciągnąć się może na tereny chrystianizowane przez rosyjskie Prawosławie, lecz które później niezależniły się eklezjalnie, według zasady pastoralnej – obejmuje wspólnoty emigrantów, którzy choć geograficznie nie przynależą do jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego, poprzez kulturalne i etniczne więzi dążą do pozostania pod jego administracją. O ile zasada geograficzna, związana z pierwotnym metropolitalnym systemem eklezjalnym, ma uzasadnienie w tradycji Kościoła, to ani uwarunkowania historyczne, ani misyjne nie dają żadnych praw do rozciągnięcia jurysdykcji Kościoła lokalnego ponad wspólnoty zależne, autonomiczne, bądź autokefaliczne.¹³ Dwie pozostałe reguły: etniczna i pastoralna; stanowią już jawny przykład lekceważenia eklezjalnej tradycji Kościoła i są z nią sprzeczne.

Zdaniem biskupa Hilariona (Alfiejewa) zasady stanowiące fundament „terenu kanonicznego”, nie są niezgodne z eklezjologią prawosławną. Termin „teren kanoniczny” utożsamia on z granicami jurysdykcji, ograniczając jego współczesne znaczenie. Apologia „terenu kanonicznego”, przedstawiana przez biskupa Hilariona, sprzeczna jest jednak z oficjalną polityką Patriarchatu Moskiewskiego. Biskup Hilarion ukazuje teren kanoniczny, jako ziemie leżące w jednym państwie, które jednak w wyniku zmian granic państwowych, nie musi ulec zmianie. Hierarcha przytacza

sławnym w Rosji: *Устав об управлении Русской Православной Церкви*, I, 3. [online] Русское Православие [dostęp 2.01.2007] Dostępny w Internecie: <http://www.ortho-rus.ru/titles/documents.htm>.

¹³ Mimo to metropolita Cyryl poszerza „rosyjski teren kanoniczny” o tereny, które przyjęły Prawosławie od Kościoła rosyjskiego. Przywołując tradycyjną łączność określonych wspólnot z Moskwą zapomina, iż znaczna większość schrytianizowanych ziem Rusi, zależna była nie od Moskwy, lecz od autokefalii kijowskiej, która nawet w momencie nadania Moskwie autokefalii, była niezależną strukturą kościelną. Patriarcha Konstantynopola Jeremiasz II, w akcie nadania autokefalii Moskwie, określił zasięg Kościoła obejmujący ziemie Rosji, tereny znajdujące się na północ, czyniąc jednocześnie wyjątek, i wyłączając spod moskiewskiej jurysdykcji metropolię kijowską oraz Małą Ruś. Zob. Patriarcha Konstantynopoliński Atenagoras, *Letter of Patriarch Athenagoras to Metropolitan Pimen*, prot. Nr 583, 24.06.1970, cyt. za: J. Buciora Jarosław, *Canonical Territory...*, dz. cyt., s. 10.

przykład Kościoła Czech i Słowacji, który dobrowolnie pozostał w jedności, pomimo podziału kraju, w którym się znajdował.¹⁴

Na obronę pojęcia „terenu kanonicznego”, biskup Hilarion przytacza dość kontrowersyjną, w zetknięciu z eklezjologią prawosławną, tezę, iż w Kościele „*istnieje idea tradycyjnie prawosławnych narodów*”,¹⁵ tj. narodów, w których dominuje Prawosławie. Kościół w państwach, w których znakomita większość obywateli jest prawosławna, popada w „*tendencję do postrzegania wszystkich mieszkańców państwa – z za wyjątkiem tych przynależących do innych konfesji i religii – jako realną bądź potencjalną wspólnotę*”.¹⁶ W takiej sytuacji, biskup Hilarion, jednomyślnie w stosunku do opracowanej przez Patriarchat Moskiewski „*Socjalnej koncepcji...*”, zaznacza, iż w takich państwach możemy mówić o idei „*kulturowego terenu kanonicznego*”, czyli założeniu, iż „*...całe społeczeństwo państwa, którego kulturowe korzenie przynależą do tradycji prawosławnej, lecz które utraciło kontakt z wiarą przodków z powodów historycznych, jest potencjalną wspólnotą lokalnego Kościoła prawosławnego*”.¹⁷

Idea „terenu kanonicznego”, w ujęciu Patriarchatu Moskiewskiego, jest wykorzystywana we współczesnym kryzysie relacji z Konstantynopolem. Oba patriarchaty, aktywnie starają się zająć decydujące miejsce wśród Kościołów lokalnych. Działania obu patriarchatów wykraczają znacznie poza obszar ich jurysdykcji i przejawiają się zarówno w reprezentowaniu postawy Kościoła prawosławnego wobec współczesnego świata, działalności społecznej i ekologicznej, pomocy przy rozwiązywaniu konfliktów w innych Kościołach lokalnych, jak też i w ingerencji w tworzeniu nowych struktur kościelnych na terenach nie przynależących do żadnego z kanonicznych jurysdykcji. W sytuacji, kiedy oba patriarchaty angażują się w ten sam problem, zagadnienie „terenu kanonicznego” staje się argumentem jednej ze stron. W obliczu współcze-

¹⁴ Alfeev Hilarion, biskup, *The Practical Application of the Principle of Canonical Territory*, w: *Europaica Bulletin*, nr 87, 17.02.2006.

¹⁵ Alfeev Hilarion, biskup, *The Practical Application of the Principle of Canonical Territory*, dz. cyt.

¹⁶ *Tamże*.

Warto podkreślić niespójność tego stwierdzenia rozgraniczającego co prawda obywateli państwa na Prawosławnych oraz wiernych innych wyznań, lecz później odnoszącego się do całego narodu, jako do jednolitej grupy.

¹⁷ *Tamże*.

snych konfliktów w Estonii (1996), w Mołdawii (1992)¹⁸, czy na terenie Ukrainy, ingerencja Patriarchatu Konstantynopolańskiego odbierana jest przez Moskwę jako naruszenie jej „terenu kanonicznego”.

Moskiewska koncepcja „terenu kanonicznego” otacza określony teren dawnego Imperium Rosyjskiego, obszar kulturowo czy językowo związany z prawosławiem tradycji słowiańskiej oraz ziemie i narody przynależące w historii do jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego, swoistą wyłącznością eklezjalną i jurysdykcyjną. Wyłączność eklezjalna prowadzi do wysuwania zarzutów wobec Kościoła rzymsko-katolickiego, tworzącego struktury eklezjalne na terenie Rosji, o naruszenie „terenu kanonicznego” i uprawianie prozelityzmu; wyłącznością jurysdykcyjną Moskwa zabrania zaś innym Kościołom lokalnym jakiegokolwiek jurysdykcyjnego naruszenia „terenu Patriarchatu Moskiewskiego”.¹⁹ Wydaje się jednak, iż samodzielne rozciągnięcie zdefiniowanych w eklezjologii prawosławnej granic administracyjnych Kościoła lokalnego poprzez zastosowanie kryteriów etnicznych, kulturowych, językowych, politycznych i historycznych, staje się życzeniowym dążeniem Moskwy do stworzenia „potęgi prawosławnej” oraz walką o dominację wśród autokefalicznych, równorzędnych lokalnych Kościołów prawosławnych. Paradoksalnie, zgodnie ze słowami biskupa Hilariona, idea „terenu kanonicznego” (w jej moskiewskiej wykładni), stanowi ograniczenie Kościoła, co może całkowicie ograniczyć misję szerzenia Chrześcijaństwa.²⁰ Dzięki takiemu, jak na razie hipotetycznemu zastosowaniu interpretacji „terenu kanonicznego”, określona lokalna wspólnota przestaje realizować swe powołanie głoszenia Słowa Bożego.

Rozszerzenie idei „terenu kanonicznego”, proponowane przez Moskwę, stanowi oderwaną od tradycji i eklezjologii prawosławnej, tezę. Życzeniowa teza, nie poparta kanonicznym fundamentem, nie może być argumentem służącym jej usankcjonowaniu. Zgodnie z powyższym, żaden autokefaliczny Kościół prawosławny oficjalnie nie zaakceptował rosyjskiej wykładni idei „terenu kanonicznego”.

¹⁸ W 1992 roku Patriarchat Rumuński utworzył na terenie Mołdawii tzw. Metropolię Bezarabską, paralelną jurysdykcję na terenie Autonomicznego Kościoła Prawosławnego w Mołdawii, będącego w jurysdykcji Patriarchatu Moskiewskiego. Zob. *Tamże*.

¹⁹ Alfeev Hilarion, biskup, *The Practical Application of the Principle of Canonical Territory*, dz. cyt.

²⁰ Zob. Alfeev Hilarion, biskup, *The Canonical Territories of the Local Orthodox Churches*, w: *Europaica Bulletin*, nr 85, 06.02.2006.

Pojęcie „terenu kanonicznego Patriarchatu Moskiewskiego” jest również wykorzystywane poza Kościołem. Pojęcie to staje się argumentem za zjednoczeniem państw-członków byłego ZSRR. W polityce dąży się do powrotu do sytuacji, gdy teren kanoniczny Patriarchatu, pokrywał się w granicach imperium. „Teren kanoniczny” staje się więc narzędziem ideologów panslawizmu – jednoczenia Słowian w jeden organizm. Zgodnie z taką polityką, Kościół pozostał jedynym organizmem utrzymującym jedność słowiańskiego narodu. Te pozakościelne dążenia skupiają w sobie i teren kanoniczny – spajający ludzi, i mesjańską ideę trzeciego Rzymu – solidaryzującą dusze, i imperialne dążenia potęgi i siły – nadające jedności rusińskich narodów cel.²¹ Poprzez wpływ teorii „terenu kanonicznego”, Kościół skupia się na łączności narodowej, dąży do objęcia swą administracją wszystkich wiernych jednej narodowości.

Idea „terenu kanonicznego” funkcjonuje nie tylko w Patriarchacie Moskiewskim, chociaż to właśnie w nim znalazła ona najobszerniejszą definicję. Swoiste pojęcie własnego „terenu kanonicznego” posiada również Konstantynopol, który jego obszar rozszerza, oprócz własnej jurysdykcji na terenie dzisiejszej Turcji, o wszystkie ziemie nie przynależące do jakiegokolwiek Kościoła lokalnego. Teoria Konstantynopola, opierająca się na nadinterpretacji 28 kanonu Soboru w Chalcedonie, pozwala więc angażować się patriarsze w funkcjonowanie i zarządzanie wszystkimi diasporami na ziemiach, na których nie istnieją żadne autokefaliczne Kościoły. Dążenie Konstantynopola do władzy nad diasporami, pasujące do „ekumenicznej” roli „pierwszego wśród równych”, stanowi potencjalne i realne źródło wewnątrz prawosławnych konfliktów administracyjnych, jest też przejawem niebezpiecznego imperializmu.²²

²¹ Zob. J. Buciora Jaroslaw, *Canonical Territory of the Moscow Patriarchate. An analysis of contemporary Russian orthodox thought*, [online] Religious Information Service of Ukraine [dostęp 15.08.2006] Dostępny w Internecie: <http://www.risu.org.ua/eng/religion.and.society>, s. 5.

²² Więcej o kontrowersjach wokół komentarzy 28 kanonu IV SP zob. m.in.: Angelopoulos Athanasios, Tritos Michail, *Instytucja pentarchii w Kościele prawosławnym i jej znaczenie dzisiaj*, w: *Elpis*, 7-8:2003, Białystok, 2003, s. 93-98; Job (Getcha), archimandryta, *Can one justify the notion of a „national church”*, dz. cyt., s. 24; Metropolita Pantelejmon (Rodopoulos), *Territorial Jurisdiction According to Orthodox Canon Law. The Phenomenon of Ethnophyletism in Recent Years*, Budapeszt 2001, [online] Ecumenical Patriarchate [dostęp 16.01.2007] Dostępny w Internecie: [1] <http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=en&id=287&tl=en> [2] <http://62.103.158.100/~ec-patr/Canon/Territorial.htm>.

Funkcjonujący w Prawosławiu dwugłos interpretacyjny idei „terenu kanonicznego”, stanowi niebezpieczne odejście od podstawowej zasady eklezjalnej – zasady równości i niezależności (autokefaliczności) każdego Kościoła lokalnego. Obie interpretacje powodują przewartościowanie zasad określających naturę Kościoła prawosławnego. Działalność administracyjna na podstawie tych nowych norm eklezjalnych prowadzi do naruszenia dwóch podstawowych cech Kościoła, tj. powszechności - soborowości i jedności.

Zagrożeniem eklezjalnej struktury Kościoła jest, rodzący się z teorii „terenu kanonicznego”, relatywizm. Wbrew wypracowanym zasadom funkcjonowania Kościołów lokalnych, tworzy się nową, znacznie bardziej rozbudowaną i wielopłaszczyznową teorię. Kiedy zanalizujemy cele, jakie stawia sobie ta teoria, zauważymy, iż nie są one powodowane wiarą, a ziemskimi ideami sławy, dobrobytu, bezpieczeństwa itp. Wokół teorii „terenu kanonicznego” rodzą się nowe idee, nowe poglądy, nowe sposoby unormowania życia eklezjalnego. Teoria zrodziła definicję Patriarchatu Moskiewskiego, który jest Kościołem „międzynarodowym”, czyli zrzeszającym nie tylko prawosławnych Rosji, ale również Mołdawii, Białorusi, Ukrainy, Azerbejdżanu, Kazachstanu, Kirgistanu, Litwy, Łotwy, Tadżykistanu, Turkmenistanu, Uzbekistanu i Estonii.²³ Oficjalny kościelny dokument charakteryzuje Moskiewski Patriarchat jako Kościół lokalny o międzynarodowym charakterze, rozciągającym swą administrację nad wieloma państwami. W ten sposób granice Kościoła lokalnego oparte są nie na zasadzie terytorialnej, czyli na podstawowym eklezjalnym pryncypium, lecz na granicach wielu niezależnych państw. Znamienne jest również, co podkreśla ks. Buciora, iż *„Moskiewski Patriarchat definiuje swój Kościół jako ‘rosyjski’, niezależnie na terenie jakiego państwa funkcjonuje. Jeśli Kościół lokalny Moskiewskiego Patriarchatu jest zdefiniowany jako ‘rosyjski’, to wszystkie wspólnoty, we wszystkich niezawisłych państwach [rosyjskiego terenu kanonicznego], również będą ‘rosyjskie’. Jasnym jest więc, iż termin ‘rosyjski’ ma ‘inną’ ideologiczną konotację [...] Znamionnym jest iż władze Federacji Rosyjskiej bezdyskusyjnie uznają niezależność Estonii, podczas, gdy Patriarchat Moskiew-*

²³ Jak głosi oficjalny Устав Русской Православной Церкви: „*Русская Православная Церковь является многонациональной Поместной Автокефальной Церковью...*” w: *Устав Русской Православной Церкви*, I, 1, [online] Служба коммуникации Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата [dostęp 2.01.2007] Dostępny w Internecie: <http://www.mospat.ru/index.php?mid=162>.

ski odmawia nawet rozważenia możliwości kompletnej niezależności-autokefalii dla Kościoła lokalnego w niezawisłym państwie.”²⁴ Postępowanie Patriarchatu wobec Prawosławia w Estonii nie ma poparcia w prawie kanonicznym; co więcej – zależność jurysdykcyjna Kościoła w Estonii od Moskwy sprzeciwia się soborowym postanowieniom prawnym.²⁵

Współcześnie, w oparciu o pojęcie „terenu kanonicznego”, pragnie się usprawiedliwiać istnienie paralelnych jurysdykcji na tym samym terenie. Pojęcie to staje się również bronią, dla usankcjonowania wspólnot diasporalnych, przebywających w oddaleniu od swych Kościołów-Matek, lecz funkcjonujących na terenie innych Kościołów lokalnych. „Teren kanoniczny” stanowi dziś naruszenie eklezjalnej struktury Kościołów lokalnych. Przykład Ukrainy i Estonii, dążącej do autokefalii i walczących z ciężącym nad nimi „terenem kanonicznym Moskiewskiego Patriarchatu”, wyraźnie wskazuje zagrożenie, jakie niesie za sobą ignorowanie norm eklezjalnych i tworzenie nowych, pseudo-kanonicznych metod rozciągania administracyjnej zwierzchności nad Kościołem.

Fundamentem współczesnej zasady „terenu kanonicznego” staje się tendencja do organizacji życia eklezjalnego na fundamencie etnicznym. W duchu soborowości i jedności Kościoła, zjawisko to nie powinno mieć miejsca. Obecność idei „terenu kanonicznego” w Kościele stanowi zagrożenie wypracowanych zasad współistnienia Kościołów lokalnych w jedności oraz, co wynika z kanonicznej tradycji Kościoła, z wzajemnej niezależności administracyjnej. Mając na uwadze administrację kościelną, tj. sferę porządkową, „teren kanoniczny” prowadzi do naruszenia niezależności Kościołów lokalnych. Gdy spojrzymy na „teren kanoniczny” w szerszym aspekcie powszechności Kościoła, nie można go traktować inaczej, jak tylko narzędzie realizacji „eklezjalnego imperializmu”.

Najważniejszym wnioskiem, będącym efektem analizy współczesnej koncepcji „terenu kanonicznego”, jest ukazanie jej poza-eklezjalnej natury oraz związku z tendencjami imperialistycznymi i narodowościowymi. Idea „terenu kanonicznego” nie tylko rozszerza granice jurysdykcyjne, stanowiąc potencjalne źródło konfliktów między wspólnotami wier-

²⁴ Zob. J. Buciora Jarosław, *Canonical Territory of the Moscow Patriarchate. An analysis of contemporary Russian orthodox thought*, [online] Religious Information Service of Ukraine [dostęp 15.08.2006] Dostępny w Internecie: <http://www.risu.org.ua/eng/religion.and.society>, s. 5.

²⁵ Por. 34 Ap.

nych, lecz jednocześnie odwołuje się do określonych cech, łączących wiernych określonego „terenu kanonicznego”. Cechy te – język, kultura, wspólna historia, wspólne korzenie narodowe – stanowiąc źródło jedności wspólnoty, oddzielają ją jednocześnie od uniwersalnego Prawosławia. Konsolidując lokalną wspólnotę, powyżej wymienione cechy, działają na niekorzyść Kościoła, przeciwstawiając się Jego uniwersalnemu powołaniu. Zjednoczenie wokół języka, narodowej kultury, historii i więzów krwi, prowadzi do porzucenia przez lokalną wspólnotę dążenia do realizacji uniwersalnej misji Kościoła, scharakteryzowanej przez cechy Kościoła: jedność, świętość, powszechność i apostołskość. Ten fakt powinien być wystarczającą podstawą do eklezjalnego osądzenia współczesnej zasady „terenu kanonicznego” i rehabilitacji pierwotnych zasad dotyczących administracji kościelnej i jej zasięgu terytorialnego.

Literatura:

Устав об управлении Русской Православной Церкви, [online] Русское Православие [dostęp 2.01.2007] Dostępny w Internecie: <http://www.ortho-rus.ru/titles/documents.htm>.

Устав Русской Православной Церкви, I, 3, [online] Служба коммуникации Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата [dostęp 2.01.2007] Dostępny w Internecie: <http://www.mospat.ru/index.php?mid=162>.

Hilarion (Alfeyev), biskup, *The Canonical Territories of the Local Orthodox Churches*, w: *Europaica Bulletin*, nr 85, 06.02.2006

_____, „One city—one bishop—one Church”. *The Principle of Canonical Territory and the Appearance of “Parallel Hierarchies”*, w: *Europaica Bulletin*, 84 - 23.01.2006.

_____, *The Practical Application of the Principle of Canonical Territory*, w: *Europaica Bulletin*, nr 87, 17.02.2006.

Angelopoulos Athanasios, Tritos Michail, *Instytucja pentarchii w Kościele prawosławnym i jej znaczenie dzisiaj*, w: *Elpis*, 7-8:2003, Białystok, 2003, s. 93-98.

Buciora Jaroslaw, ks., *Canonical Territory of the Moscow Patriarchate. An analysis of contemporary Russian orthodox thought*, [online] Religious Information Service of Ukraine [dostęp 15.08.2006] Dostępny w Internecie: <http://www.risu.org.ua/eng/religion.and.society>.

_____, *Ecclesiology And National Identity In Orthodox Christianity*, w: *Eastern Christian Studies*, t. 3, *Orthodox Christianity and Contemporary Europe: Selected Papers of the International Conference held at the University of Leeds, England, in June 2001*, praca zbiorowa pod red. Jonathan Sutton, Will van den Bercken, Leuven-Paris-Dudley 2003, s. 27-42.

Цыпин В., прот., *Курс церковного права*, Клин, 2002.

Getcha Job, archimandryta, *Can one justify the notion of a „national church” from an orthodox point of view?*, w: *Sourozh – A Journal of Orthodox Life and Thought*, 83:2001, Oxford, s. 21.

_____, *О недопустимости понятия 'национальная церковь'*, [online][dostęp 23.02.2007] Dostępny w Internecie: <http://archiv.orthodoxy.org.ua/page-1333.html>.

Василий (Кривошеин), arcybiskup, *Кафоличность и церковный строй. Замечания к докладу С.С. Верховского*, w: *Церковь Владыки Василия (Кривошеина)*, Нижний Новгород, 2004, s. 246-257.

de Lazari Andrzej, *Czy Moskwa będzie Trzecim Rzymem? Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, Katowice, „Śląsk”, 1995.

Meendorff John, ks., *Vision of Unity*, New York, 1987.

_____, *Церковный регионализм: структуры общения или прикрытые для сепаратизма?* w: *St. Vladimir's Theological Quarterly* 24 (1980), s.155-168; tłumaczenie rosyjskie w: [online] Pagez [dostęp 21.05.2007] Dostępny w Internecie: <http://www.pagez.ru/olb/385.php#7>

Никодим (Милаш), бр, *Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима епископа Далматинско-Истрийского*, Москва, 2001.

Papathomas Grigorios D., archimandryta, *Internal Orthodox Church Mission*, Supraśl, 1999, s. 7.

Pantelejmon (Rodopoulos), metropolita, *Territorial Jurisdiction According to Orthodox Canon Law. The Phenomenon of Ethnophyletism in Recent Years*, Budapeszt 2001, [online] Ecumenical Patriarchate [dostęp 16.01.2007] Dostępny w Internecie: <http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=en&id=287&tla=en>.

Иоанн (Снычев), митр., *Будь верен до смерти (Православие и современность)*, Собеседник православных христиан, 1993.

_____, Самодержавие Духа: Очерки Русского Само-
ознания, Санкт – Петербург, 1997.

Suttner Ernst Chr., *Kościół i państwo z prawosławnego punktu widzenia*, [w:] *Communio, Międzynarodowy Przegląd Teologiczny*, 3(135), Poznań, 2003.

Wegener Sanderson Charles, *Autocephaly as Accommodation to the Political Geography*, w: *Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern Orthodox Church*, University of Maryland, 2005